

Tiheikön kanssa – Yhteisen ajattelun tunnustelua

Henrika Ylirisku

Katso ennen novellin lukemista videoteos:

Ylirisku, Henrika (2021). Tiheikkö-kanssalaistumista – Ehdotus 1 / Becoming-with the thicket – Proposition 1 (kesto 2 min 56 s) < <https://vimeo.com/633019022> >.

Kuva 1.

*”Siis mitä järkee tossa on?
Miks toi ei tuu tuolta pusikosta pois?”*

Ollaan eteläsuomalaisessa nuoressa talousmetsässä. Luonteeltaan se on tiheää, ylikasvanut-ta taimikkoa; põheikköä, jolla ei ole tällä hetkellä sen enempää taloudellista kuin maisemallistakaan arvoa. Näihin ”uusekosysteemeihin” (Kauppinen 2019) suomalainen ei hakeudu virkistymään tai haltioitumaan (Koivisto & Sauso 2019). Tiheiköt tapaavat jäädä arkisessa elämässä taustakulisseiksi, jotka ohitetaan ja kierretään ilman erityistä huomiota. Ihmisen liikkumisen kannalta ne ovat vaikeakulkuisia ja epäkutsuvia. Tiheikköistä alikasvosta on kuitenkin syytä pitää tyypillisenä suomalaisen nykymetsän muotona, sillä inventointilaskelmien mukaan metsien puista yli puolet ovat läpimitaltaan alle 2,5 cm (Luonnonvarakeskus 2017).

Tiheikössä ei oteta valokuvia sometettavaksi

hashtagilla #ihanametsa, #naturelovers, #suomenluonto.

Kummallinen välitila, joka ei vastaa mielikuvia metsästä.

Ei vielä, ei enää.

Tiheikössä on tyyntä. Tiivistä. Kauas ei näe. Aivan kuin yrittäisi pujotella ruuhkassa. Elin-kaarensa keskivaiheilla olevan ihmiskehon ja nuorten kasvikehojen kohtaamisissa ihminen näyttäytyy päättäväisenä ja nopeasti liikkuvana suhteessa paikallaan pysyviin, maahan juurtuneisiin kasveihin. Syntyy rapinaa ja rasahduksia, kun nisäkäskeho taivuttaa ja siirtee oksia ja ohuita puunvarsia pois tieltään.

Väistäkää nyt, että täältä pääsee läpi!

Koska länsimainen kulttuuri on vuosituhsia marginalisoinut kasveja, on vaikeaa suhtautua nuoriin puihin ja pensasiin jonakin muuna kuin passiivisina, liikkumattomina ihmisen toiminnan kohteina (Hall 2011; Marder 2013). Viimeaikainen kasvitutkimus kuitenkin osoittaa, että kasvit ovat kaikkea muuta kuin staattisia ja passiivisia (esim. Myers 2015). Tavoissamme olla maailmassa on laajasti ajateltuna paljon yhteistä. Hengitämme, aistimme, kommunikoimme, havaitsemme ympäristömme tapahtumia (Hall 2011). Kasvien toimijuudessa on omalaistaan tavoitteellista liikettä ja toiminnallisuutta (Marder 2013). Kasvikehojen kurotteleminen kohti valoa ei vain erotu ihmisen havaintoajassa. Maanpinnan alla tapahtuva juuririhmastojen nivoutuminen ja inhimillisen ylittävä sosiaalisuus jää niin ikään ihmiseltä näkymättömiin.

Olemme kuitenkin myös radikaalisti erilaisia – niin ajallisilta rytmeiltämme, kehojemme aineenvaihdunnalta kuin toimijuudeltamme. Vaikka olemme vieraita toisillemme, kehkeydymme, kanssalaistumme (become-with, Haraway 2008) yhdessä. Harawayn (2008) kanssalaistumisen käsitteen avulla on mahdollista korostaa sitä, että elämämme muodostuvat irrottamattomasti sidoksissa monilajisiin toisiin ja muovaamme jatkuvasti toistemme selviytymisen mahdollisuuksia. Kanssalaistumisen ajatus ei siis tarkoita vain myötämielisiä lajien välistä kumppanuutta, vaan laajenee kattamaan niin epäsuhtaisia valtarakenteita, hankalia neuvotteluja kuin erilaisia perittyjä historioita (Haraway 2008). Ihminen on perustavanlaatuisesti riippuvainen kasveista ja niiden yhteyttämisestä. Myös taloudellisen ja yhteiskunnallisen rakentumisen ulottuvuudessa niin historiamme, nykyisyytemme kuin tulevaisuutemme kietoutuvat tiiviisti toisiinsa. Köyhyydestä ja metsäläisyydestä ponnistavan pienen pohjoisen kansan tarinoissa kehitys on liittynyt usein korpien kaatamiseen ja metsän raivaamiseen – ja liittyy ehkä edelleen.

”Isoisäs rampautti ittensä työnteolla.

Se tuli jo ensimmäisen tukkiuorman kanssa

mettästä vastaan aamuyöstä, kun toiset isännät vasta teki lähtöä.”

2000-luvulla tiheikössä hengittelevän tutkija-taiteilija-taidekasvattajan elokulma (Coccia 2020, 27) metsäkeskusteluihin on ristiriitainen. Metsien käytön perintö tuntuu raskaalta ja tuhoisalta. Julkisessa keskustelussa metsistä puhutaan edelleen uusiutuvina resurssivarain-
toina, vaikka ilmastokriisin ja luontokadon hillitseminen edellyttäisivät toisenlaista suhtautumista. Geopoliittisesti kohtuullisen onnekaassa pohjolassa ympäristökriisien vaikutukset voivat muutoinkin tuntua vielä etäisiltä ja abstrakteilta (Neimanis, Åsberg & Hedrén 2015). Mielikuvat metsien runsaudesta ja luonnon puhtaudesta voivat hyvin diskursseissa, joissa metsistä puhutaan ihmisen virkistäytymisen ja hyvinvoinnin lähteenä. Ihmisen tarpeet, ihmisen erityisyys, ihmisen mieltymykset ovat sitkeästi keskiössä. On vaikeaa edes kuvitella vähemmän ihmiskeskeisiä metsäsuhteita.

Ehkä siksi tiheiköissä on tärkeää kahlata. Että tulisi mahdolliseksi kuvitella ja tunnustella ihmis–kasvi -suhteita ja tulevaisuuksia, jotka eivät perustu hyväksikäytölle ja ihmiskeskeiselle hyötyajattelulle. Että mielikuvat suomalaisesta metsästä jylhinä kansallispuistojen maisemina voisivat laajentua ja monipuolistua vastaamaan pusikkoista arkitodellisuutta. Että olisi mahdollista tulla vähemmän sokeaksi huomaamaan, minkälaisen ei-inhimillisten kanssa elämme.

Ajattelen, että tiheikössä inhimillinen kehomieli ja kasvikehot kohtaavat haavoittuvaisina olentoina epävakaiseksi muuttuneessa yhteisessä maailmassa, jota ihmisen toiminta on rajusti muokannut, antroposeenin lapsina. Kuten antropologi Anna Tsing (2015) esittää, antroposeenia voi ajatella olosuhteena, jolle ennakoimattomuus ja epävakaus on leimallista. Ennakoimattomat kohtaamiset muuttavat meitä; emme voi kontrolloida tai hallita tilanteita – emme edes itseämme (Tsing 2015, 20.) Tehokkuus- ja hyötyajattelun vaurioittamissa maastoissa voi kuitenkin syntyä yllättäviä, sattumanvaraisia kohtaamisia ja uudenlaisia lajirajoja ylittäviä liittolaisuuden ja rinnatusten elämisen mahdollisuuksia.

Tiheikköjen läpi kulkeminen avaa mahdollisuuksia ajatella kasvien kanssa. Tässä yhteisajattelemisessa keskiössä ovat kosketukset ja affektiiviset intensiteetit, eli keholliset, aistiset tunteet ja vaikuttumiset (Rinne et al. 2020) – ei järkiperäinen tai sanallinen vuorovaikutus. Meillä ei ole yhteistä kieltä emmekä voi kokea saman tyyppisiä yhteyden kokemuksia kuin vaikkapa ihminen muiden nisäkkäiden kanssa, joiden kanssa on fysiologialtaan enemmän samankaltainen.

Kehot puristuvat yhteen,

heilahtelevat, horjahtelevat,

kolahtelevat toisiaan vasten.

Helposti irtoavia osia putoilee.

Kohtaamisissa horisontaaliset ja vertikaaliset eritahtiset liikkeet hankautuvat toisiinsa. Paksummat rungot ja oksat eivät tempaudu nisäkäskohon liike-energian mukaan. Nisäkäskoho taipuu, väistää ja kyykistelee, ettei sen ohut pinta rikkoudu. Lehtipuiden pehmeiden vesojen läpi liikkuminen on kuin uimista. Syntyy omalaatuista tanssia, jossa muutoin pysty-
asennossa juoksevasta kehomiellestä tulee kyyryselkäinen käsikopelolla etenevä otus. Ete-

nemisen nopeus vaihtelee reippaasta juoksusta hitaaseen könyämiseen. Yritykset (tai paha tapa, ks. St. Pierre ym. 2016) pitää inhimillistä kehomieltä autonomisena, erillisenä yksilönä, joka voisi hallita, kontrolloida ja ennakoida tapahtumia, katoaa varsien ja runkojen sekamelskaan.

Yy, kaa, koo, askel eteen, räps, seis.

Herkät silmät ja kasvot

suojaan.

Kädet eteen, selkä eteen.

Kuusikko kuorii teknistä paitaa navan yli ja löytää ihoa.

Karhea, sileä, viileä, pehmeä, piikikäs, kostea. Keholliset tunteet ja kosketusten nopeudet vaihtelevat. Välillä ohitukset ovat kuin intiimejä, viipyileviä sivelyjä, välillä rajuja törmäyksiä tai vastahankaisia katkeiluja. Tiheikköön jää ihmiskehon mentyä suuria heiluvia liikkeitä, jotka kuitenkin laantuvat pian ja tasoittuvat takaisin ilmavirtojen ja kasvien yhteiseksi väreilyksi.

Kehoon jää harjattu ja möyhennetty tuntuma.

Ohhoh.

Käsivarsien iho

on taas täynnä punaisia raapiutumia.

Mitä meistä voi tulla? Oikeastaan tiheikkö-kanssalaistumista on syytä ajatella spekulatiivisena kokeiluna, joka on ollut vireillä jo pidempään. Aluksi – ensimmäisten vuosien aikana – tiheikköön astuminen ja tiheikön kosketus tuntui oudolta ja vastenmieliseltä. Metsän materiaalisuus tuli liian lähelle, hallitsemattomasti ja uhkaavasti. Mutta tiheikköisyyden kehollistamisesta on alkanut toistojen myötä tulla tuttua, siedettävää, jopa kiinnostavaa. Kohtaamisten toistuminen alkaa hitaasti, vaivihkaa tuoda näkyviin materiaalistien kosketusten ja vastusten sekä liikkeiden rytmien erilaisia variaatioita. Sään, lämpötilojen ja kosteuden muutokset kietoutuvat mukaan vaihteluun.

Järki ei osaa selittää, miksi läheisissä kehokontakteissa lehtien, jäkälien, kuorien, neulasten, hämähäkinseittien, heinien, metsäilman, varpujen, mudan kanssa on jotakin kutsuvaa. Ehkä tiheiköt vetävät ihmiskehoa luoksensa tanssimaan, tulemaan kosketettavaksi, koskemaan, tunnustelemaan, tunnusteltavaksi.

Silmät ja kasvot eivät ehkä kuitenkaan ole niin innoissaan.

Selkä, hartiat, kädet ja jalat enemmän.

Tiheikössä, tiheikkönä, ajattelemisen, kanssa-tiheikköityminen, ehdottaa uudenlaisia yhteisyyden ja tiheikkönä tietämisen muotoja. Lenz Taguchin (2011) pedagogista ajattelua mukailien tiheikkö-kanssalaistumiseen voi suhtautua materiaalisena, suhteisena oppimisena. Tämän tyyppinen oppiminen kehkeytyy rihmastomaisesti erilaisten toimijoiden yhteenkietoutumisissa, joissa on osallisina niin inhimillisiä, ei-inhimillisiä kuin enemmän-kuin-inhimillisiä toimijoita. Se ei hahmotu yksilötoimijan itse ohjaamana rationaalisten, kielellis-

ten merkitysten jäsentymisenä, vaan dynaamisina muuttumisen potentiaaleina (Lenz Taguchi 2011). Tietämisessä, joita kosketusten materiaalisissa sotkeutumisissa syntyy, on epälineaarisuutta, huokoisuutta ja hahmottomuutta, minkä takia se ei kovin hyvin jäsenny sanallisesti.

Hankaluus ja häiriöt kuuluvat myös tiheikköiseen yhteisyyteen. Pyrkimykset olla vahingoittamatta kasvien kehoja, ja kuitenkin tarve käyttää voimaa etenemisen mahdollistamiseksi, pitävät ihmistoimissa jatkuvasti yllä kiusallista ja kömpelöä virettä. Törmäily tiheikössä aiheuttaa häiriöitä, jotka ovat välillä vaikutuksiltaan tuhoisia ja rikkovia, mutta myös pitävät (ainakin inhimillisen) kehomielen orientaatiota vastavuoroisuudelle valppaana. Yhteisyyden rekisteri leviää mukavuudesta ja viihtymisestä kohtaamattomuuteen, kummallisuuteen ja epämääräiseen hankaluuteen. Hankaluudella voi kuitenkin olla vähemmän ihmiskeskeisten ihmis–kasvi -suhteiden tunnustelemissa tärkeä rooli. Hankaluus voi olla tuottoisaa: se voi aiheuttaa uutta ajattelua ja pakottaa kurkottelemaan ihmiskeskeisten olettusten ulkopuolelle (Hohti 2020; Lorimer 2014). Monilajisia kohtaamisia hämmentävät, kiusalliseksi ja kummalliseksi tekevät käytännöt voivat auttaa tunnistamaan suhteita, jotka eivät määrity länsimaisen kulttuurin eetokselle tyypillisten edistymisen, tehokkuuden tai menestyksen kautta (ks. myös Tsing 2015).

Haasteeksi tiheikköisessä, materiaalisessa oppimisessa ja tietämisessä nousee sen rationaalisen ylittävä luonne. Ennalta ei voi tietää, minkälaisista kohtaamisista tulee merkityksellisiä. Niin tutkimuksellisesti kuin kasvatusajatteluun liitettynä tiheikköiseen yhteisyyteen suuntautuvat käytännöt karkailevat selkeän ja määriteltävän tietämisen tuolle puolen. Taiteen käytännöissä ja taiteellisessa/taideperustaisessa tutkimisessa tämä problematiikka on myös tuttua (ks. Garoian 2014; Kallio 2008; Rousell 2019; Trafi-Prats 2017).

Kuva 2.

Entä jos me ystävystymme tiheikön kanssa? Ehkä tiheikön kutsu vetää minut viikoittain juoksentelemaan paikallisiin takametsiin. Ehkä tiheikön tapaaminen tuo arkeen muistutuksen monilajisen kanssaolon monisävyisyydestä ja vaihtelevuudesta. Kehomieli, joka sijaitsee päätoimisesti tasaisissa sisälämpötiloissa, vakioidussa kosteusoloissa ja miellyttäväksi rakennetuissa puitteissa saattaa kadottaa elävän suhteen tähän arvaamattomuuteen ja alttiina olemiseen. Ehkä tiheikkö opettaa kehoani olemaan suhteessa metsän materiaalisuuteen arvostaen ja kunnioittaen.

Ehkä tiheiköiden läpi kahlaamisesta tulee tapa, joka jatkuu ja jatkuu – kuukausia, vuosia, vuosikymmeniä. Taimikot kasvavat, niitä ehkä harvennetaan. Vuodenajat, säätilat, paikallinen elonkirjo muuttuvat ja tiheikkökahlaajan kehomieli vanhenee. Kasvikehot venyvät, kasvavat, lahoavat, kohtaavat hyönteisiä, metsäkoneita, valkohäntäpeuroja, talitiaisia, koiranulkoiluttajia, enemmän mustia talvia, tihkusateita ja myrskytuulia. Ehkä tiheiköissä käyminen harventuu kuukausittaiseksi rituaaliksi, jonka suorittamisen syy haalistuu ajan myötä tavoittamattomiin. Niin kuin Richard Powersin (2021) romaanissa *Ikipuut* siirtolaisperhe Hoelin maatilan pihassa kasvavan kastanjan kuukausittaisesta valokuvaamisesta tulee suvussa eteenpäin periytyvä tapa – tapa, joka pitää tehdä, koska on luvattu, koska niin on ennenkin tehty, koska ei ole syytä lopettaa.

Ehkä tiheikössä kulkemisen tapa lähtee leviämään. Kuullaan selityksiä, että tiheikkösukeltaminen monipuolistaa autoimmuunisairauksista kärsivien ihmisten mikrobiomia. Kouluissa laajennetaan luonnontieteellistä opetusta ja monilajisen kulttuurihistorian tuntemusta antamalla tiheikköjen toimia oppilaiden kehojen opettajina. Aletaan kertoa tarinoita, joissa huomio kääntyy tiheikköihin, ihmis–kasvi -suhteiden demokraattisuuteen ja epämääräisten katveiden tärkeyteen. Kuullaan kommentteja, joissa ihmetellään, miten aiemmin on voitu kasvatuksessakin nojata ajatteluun, jossa ihmistä on pidetty toisista olennoista erillisenä ja niitä tärkeämpänä.

Taiteellis-tutkimuksellinen praktiikka, jota tämän kuvallisen ja tekstuaalisen novellin synnyttämiseksi on käytetty, on kehittynyt alun perin väitöstutkimukseni (Ylirisku 2021) tarpeisiin. Väitöskirjassa tavoittelin ympäristötaidekasvatuksen teoreettisten ja filosofisten perusteluiden uudelleen suuntaamista kriittisen ja feministisen posthumanistisen filosofian ja ennen kaikkea suhteisen ontologia avulla (esim. Barad 2007; Braidotti 2013; Haraway 2016; Neimanis 2017). Pyrin tutkimuksessa rakentamaan ympäristötaidekasvatuksen teoreettisen perustan uudelleenymmärrystä tavalla, jossa arkinen toiminta ja teoria kietoutuvat yhteen ja ajattelu muotoutuu ei-inhimillisten toisten kanssa.

Kehitin tutkimuskokeilun, jota kutsuin nimellä *Becoming-with the forest*, kanssalaistumista metsän kanssa. Vein posthumanistiset teoriat metsään ja kiinnitin huomiota erityisesti liikkeessä syntyviin kehollisiin, moniaistisiin tietämisen alueisiin, jotka muutoin saattavat jäädä tutkimukselliselta huomiolta katveeseen. Hyödynsin kokeilussa suunnistamista kävelytaiteen kaltaisena vaihtelevia tarjoumia avaavana katalyyttinä (propositional catalyst, Springgay & Truman 2018), joka altisti kehomieleni ennakoimattomille monilajisille kohtaamisille ja materiaalisille neuvotteluille. Pyrin näin ylittämään totuttua tapaa kontrolloida tilanteiden kehkeytymistä ja tottumusta valita kulkureittejä, jotka ovat helppokulkuisia ja miellyttäviä.

Kokeiluun kuului se, että suunnistin usean vuoden ajan säännöllisesti, kirjoitin suunnistuskokemuksista päiväkirjamerkintöjä, hauduttelin teoreettisia käsitteitä, dokumentoin erilaisia havaintoja valokuvaamalla ja palasin tutkimaan vaivaamaan jääneitä ilmiöitä rekonstruoida tilanteita ja ottamalla niistä uusia valokuvia. Ajattelin ja kirjoitin päiväkirjojen, suunnistuskarttojen, ja valokuvien kanssa. Kokeilu toimi tutkimuksellisesti spekulatiivisena keskikohtana (speculative middle, Springgay & Truman 2018), joka synnytti uutta tapahtumallisuutta, uudenlaisia suhteita ja ravisteli esiin kysymyksiä, joita tulevassa ympäristötaidekasvatuksessa olisi tärkeää ottaa huomioon.

Tätä novellia varten kanssalaistumista metsän kanssa -praktiikkaa on kehitelty eteenpäin. Olen jatkanut suunnistamisen hyödyntämistä taiteellisena katalyyttinä, joka ohjaa metsässä liikkumiseen orientaatiota. Tutkimuksellinen huomio on suunnattu erityisesti ihmis-kasvi -suhteisiin ja ajatteluun, jota ihminen-tiheikkö-kietoutumiset synnyttävät. Valokuvatyöskentely on siirtynyt elävän kuvan kanssa työskentelyyn. Kesän ja syksyn 2021 aikana toteutin kuvaajan kanssa kolme kuvaussessiota, joissa taltioitiin ihmis- ja kasvi-kohtauksia erilaisissa tiheiköissä. Kuva-aineistosta leikattu videoteos on osa taiteellis-tutkimuksellista työskentelyä, jossa posthumanistinen teoria, arkinen kehollisuus ja postkvalitatiivinen tutkiminen (esim. MacLure 2013; St. Pierre et al. 2016; Ulmer 2017) nivoutuvat toisiinsa. Novelli liikkuu spekulatiivisen fiktion ja tutkimuksellisen kirjoittamisen välimaastoissa, ja pyrkii lipsahtelemaan ihmiskeskeisen ajattelun rajojen yli tuomalla etualalle ei-inhimillisiä toimijoita (Kortekallio et al. 2021) ja koettelemalla monilajisen yhteisyyden mahdollisuuksia. Se jättää kirjoittajan pohtimaan, minkälaista tehokkuus- ja hyötyajattelun ylittävää pedagogiikkaa tihekkö-kanssalaistumisesta voisi kehkeytyä.

Kuvat

Kuva 1. Nimeämätön valokuva *Becoming-with the forest* -tutkimuskokeilusta, 2019. Kuva: Pasi Ylirisku.

Kuva 2. Nimeämätön valokuva *Becoming-with the forest* -tutkimuskokeilusta, 2019. Kuva: Pasi Ylirisku.

Kirjallisuus

- Barad, Karen 2007. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham, DC: Duke University Press.
- Braidotti, Rosi 2013. *The Posthuman*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Coccia, Emanuele 2020. *Kasvien elämä: Sekoittumisen metafysiikkaa*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Garioian, Charles R. 2014. In the Event That Art and Teaching Encounter. *Studies in Art Education* 56 (1), 384–396.
- Hall, Matthew 2011. *Plants as Persons: A Philosophical Botany*. New York, NY: SUNY Press.
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham, MD: Duke University Press.
- Hohti, Riikka 2020. ”Kiusallisuudella on väliä.” *CitiRats 2020–2024 Blogi*, 25.11.2020. [www-lähde]. < <https://citrats.wordpress.com/2020/11/25/kiusallisuudella-on-valia-fee-ling-awkward/> > (Luettu 13.10.2021.)
- Kallio, Mira 2008. Taideperustaisen tutkimusparadigman muodostuminen. *Synnyt/Origins* 2, 106–115.
- Kauppinen, Juha 2019. *Monimuotoisuus: Kertomuksia katoamisista*. Helsinki: Siltala.
- Koivisto, Aura & Sauso, Risto 2019. Metsällä ja metsällä on eroa. *Kainuun mailta -Blogi*, 22.10.2019 [www-lähde]. < <https://suomenluonto.fi/metsalla-ja-metsalla-on-eroa/> > (Luettu 13.10.2021.)
- Kortekallio, Kaisa, Roine, Hanna-Riikka, Suoranta, Esko & Teittinen, Jouni 2021. Spekulaatiivinen fiktio nyrjäyttää ihmiskeskeisen ajattelun rutiinit. *Tiede & Edistys* 4, 349–54.
- Lenz Taguchi, Hillevi 2011. Investigating Learning, Participation and Becoming in Early Childhood Practices with a Relational Materialist Approach. *Global Studies of Childhood* 1 (1), 36–50.
- Lorimer, Jamie 2014. On Auks and Awkwardness. *Environmental Humanities* 4 (1), 195–205.
- Luonnonvarakeskus LUKE 2017. Tiesitkö tämän Suomen metsistä? [www-lähde]. < <https://www.luke.fi/blogi/tiesitko-taman-suomen-metsista/> > (luettu 13.10.2021).
- MacLure, Maggie 2013. Researching without Representation? Language and Materiality in Post-Qualitative Methodology. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 26 (6), 658–67.
- Marder, Michael 2013. *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*. New York, NY: Columbia University Press.
- Myers, Natasha 2015. Conversations on Plant Sensing: Notes from the Field. *NatureCulture* 3, 35–66.
- Neimanis, Astrida 2017. *Bodies of Water: Posthuman Feminist Phenomenology*. Bloomsbury Academic.
- Neimanis, Astrida, Åsberg, Cecilia & Hedrén, Johan 2015. Four Problems, Four Directions for Environmental Humanities: Toward Critical Posthumanities for the Anthropocene. *Ethics and the Environment* 20 (1), 67–97.
- Pierre, Elizabeth A. St., Jackson, Alecia Y. & Mazzei, Lisa A. 2016. New Empiricisms and New Materialisms: Conditions for New Inquiry. *Cultural Studies - Critical Methodologies* 16 (2), 99–110.

- Powers, Richard 2021. *Ikipuut*. Toinen painos. Helsinki: Gummerus.
- Rinne, Jenni, Kajander, Anna & Haanpää, Riina. 2020. Johdanto: Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa. Teoksessa *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa* (toim.) Jenni Rinne, Anna Kajander & Riina Haanpää. Helsinki: Ethnos, 5–30.
- Rousell, David 2019. Inhuman Forms of Life: On Art as a Problem for Post-qualitative Research. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 32 (7), 887–908.
- Springgay, Stephanie & Truman, Sarah E 2018. *Walking Methodologies in a More-than-Human World: WalkingLab*. Oxon, UK/ NY, US: Routledge.
- Tsing, Anna Lowenhaupt 2015. *The Mushrooms at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalistic Ruins*. Princeton & Oxford: Princeton University press.
- Trafi-Prats, Laura 2017. Learning with Children, Trees and Art: For a Compositionist Visual Art-based Research. *Studies in Art Education* 58 (4), 325–334.
- Ulmer, Jasmine B 2017. Posthumanism as Research Methodology: Inquiry in the Anthropocene. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 30 (9), 832–48.
- Ylirisku, Henrika 2021. *Reorienting Environmental Art Education*. Espoo: Aalto ARTS Books, väitöskirja 9/2021. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-64-0245-1>

TaT, taidekasvattaja-tutkija-taiteilija Henrika Ylirisku työskentelee tutkijatorina Helsingin yliopistossa.